

Lingua oral, calidade da lingua e futuro do galego

Xosé Ramón Freixeiro Mato
freixei@udc.es

Existe un amplo consenso, cando menos no ámbito académico, a respecto de que o galego está nun dificultoso proceso de normalización, aínda non conseguida e con graves atrancos para a súa culminación, sobre a cal se formulan serias dúbidas. Tamén ten un alto grao de aceptación a aseveración de a lingua falada, sobre todo a nivel popular, mais igualmente en determinados ámbitos formais como o político, presentar moitas interferencias da súa lingua teito, o español. A partir desta situación, as consecuencias dela derivadas xa non suscitan tal grao de consenso: en canto para unhas persoas estas interferencias poñen en perigo a propia viabilidade futura do galego, para outras non son especialmente relevantes nin preocupantes, pois son un efecto normal do contacto de linguas existente na Galiza. Destes posicionamentos derivan tamén propostas de planificación lingüística diferentes, unhas a incidiren na calidade da lingua como ferramenta imprescindíbel para a normalización e outras que conceden pouca ou ningunha importancia a este aspecto. Quen acredita na primeira das opcións adoita facer as seguintes preguntas: pódese normalizar unha lingua gravemente interferida nas súas estruturas internas sen corrixir esta situación, cando menos minimamente?; é a hibridación unha solución para a normalización do galego?

O autor destas liñas acredita firme e honestamente en que non é posíbel normalizar unha lingua fondamente castelanizada e que as propias persoas que a falan valorizan pexorativamente como produto da contaminación e mestura con outra lingua que socialmente goza de maior prestixio. E non o considera posíbel polo feito en si propio, mais porque os membros da comunidade lingüística –utentes activos/as ou pasivos/as do idioma en diferentes graos– nunca apostarán seriamente na normalización dunha lingua que perciben como falta de autenticidade, de rigor e de coherencia. O prestixio é necesario para a revitalización dun idioma e só se pode

conseguir desde a calidade e a autenticidade. Encontrámonos co paradoxo de que unha parte importante das persoas galegofalantes non acredita na viabilidade da lingua que fala e para conseguir que o faga é preciso ofrecerlle un modelo seguro e auténtico, o que supón en certo modo desautorizar algúns trazos dunha forma de falar en que elas mesmas non acreditan embora practiquen. Non é tarefa doada mellorar esa práctica lingüística, mais tampouco semella lóxico considerar tal tentativa como despropositada ou desconsiderada coas persoas que falan o galego popular. A partir do respecto destas, trátase de lle ofertar ao pobo un modelo que aos ollos del propio se torne máis críbel, coherente e prestixioso. É posíbel que moitas e moitos destes falantes nunca cheguen a utilizar ese modelo máis auténtico, mais tamén é probábel que acaben por acreditar nel e por contribuíren dalgún modo para a súa implantación. A alternativa é deixar que avance o proceso de castelanzación (ou hibridación) e, en definitivo, a consumación da substitución lingüística a longo prazo.

Desde o inicio destas páxinas quero deixar claro o meu respecto por todas as linguas e por todas as persoas que as falan, mais tamén non quero ocultar o compromiso persoal coa normalización do galego, única lingua que sinto como propia e que hoxe está seriamente ameazada, nomeadamente pola presión do español, do cal debe distanciarse para poder sobrevivir. Neste sentido, paréceme oportuno lembrar as seguintes palabras de Joan Coromines (1976: 278):

Por outra parte, os meus deberes están do lado do catalán, a única lingua miña. O castelán e o galego-portugués son idiomas irmáns, que teño estudado profundamente; para o galego-portugués a miña profunda simpatía, para o castelán a desconfianza que merece unha lingua que pretende devorar ás outras. Mas a miña obrigación é unicamente para con o meu único idioma: o catalán.

1. Introducción: o proceso de substitución lingüística na Galiza

A imposición do castelán desde finais da Idade Media como lingua do poder e a consecuente marxinación e menosprezo do galego foron xerando nas clases superiores galegas que aspiraban a manteren ou incrementaren a súa posición a conveniencia de mudaren o seu idioma propio polo da nova clase dirixente foránea. Vaise iniciar así lentamente unha tentativa de mobilidade social ascendente asociada á mudanza de idioma e que comeza polas clases

altas, mais que se vai ir estendendo ás intermedias. Este proceso avanza ininterrompida mais lentamente ao longo do período do galego medio e continúa de maneira progresivamente acelerada na época contemporánea, con dúas consecuencias principais: erosión das estruturas internas do galego pola presión da lingua foránea e decrecemento constante do número de falantes pola mesma razón. Antes de nos determos na primeira destas consecuencias, analicemos con brevidade a segunda, pois ambas poñen en serio perigo a sobrevivencia do idioma propio da Galiza.

O galego foi perdendo falantes lentamente durante os últimos séculos, mais sempre conservou a condición de lingua maioritaria na sociedade galega. Porén, nas últimas décadas o proceso de substitución lingüística acelerouse de modo vertixinoso, de xeito que no tránsito do século XX ao XXI parece terse rompido definitivamente a cadea da transmisión interxeracional do galego ao mesmo tempo que perdía a súa condición de lingua maioritaria (Freixeiro 2010c: 24-31). Como afirma Monteagudo (2005: 417-418), a situación sociolingüística galega caracterízase nestas últimas décadas “por un dinamismo impresionante: non se trata dunha evolución a paso lixeiro, trátase propiamente dunha conxuntura crítica, se cadra, dunha auténtica *catástrofe*”, a lle dar a este termo un valor descritivo e non expresivo, definidor dun período “de turbulencia, de aceleración brusca, de acumulación exponencial e precipitación repentina dunha serie de mutacións de distinto carácter”. A dinámica do contacto entre o galego e o español segue dúas vías complementares: a da substitución, que neste caso supón unha perda constante de galegofalantes e o consecuente incremento de castelanfalantes, e a da asimilación ou proceso de castelanización progresiva das formas e estruturas internas do galego.

Canto ao número de falantes, a mudanza de século supón o momento máis crítico da historia da lingua galega, de seren fiábeis os datos máis recentes do Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega (González 2007 e 2009). Con todo, os estudos cuantitativos no tránsito intersecular sitúan aínda o galego nunha posición maioritaria, embora nunha deriva descendente que o converte xa en minoritario no conxunto do mundo urbano e entre a xente nova. E xa ben introducidos no século XXI vai transparecendo a realidade de o galego se estar a converter en lingua minoritariamente falada na Galiza e, en troca, de o español ir emerxendo como lingua maioritaria da sociedade galega, alén de conservar o seu status de lingua de máis prestixio e de poder que tivo nos últimos cinco séculos. O camiño que a partir desta constación se perfila para un futuro máis ou menos próximo non é o dun bilingüismo equilibrado ou harmónico como o dun bilingüismo con dominio cada vez maior do español (Freixeiro 2010c:

20-31)¹. E para un futuro a medio e longo prazo o camiño da substitución lingüística fica certamente expedito, como máis unha posibilidade entre outras.

Procesos semellantes de substitución dunha lingua por outra veñen producíndose desde hai moitos séculos e na actualidade estanse a dar dunha forma acelerada, conducindo á morte de moitas linguas e con previsións totalmente catastróficas para a manutención da diversidade lingüística no presente século. Como tamén acontece cos seres vivos, algunhas linguas corren serio risco de desaparición e outras xa desapareceron co transcurso do tempo. O galego está inserido neste proceso global (Freixeiro 2010b) e non constitúe ningunha excepción que o deixe á marxe: a súa salvación ou morte vai depender da política lingüística que na Galiza desenvolveren os poderes públicos e en último extremo da vontade da comunidade de falantes. Mais a planificación lingüística debe prestar atención simultaneamente á perda de falantes e á deturpación das estruturas internas, aspecto neste caso concreto nada difícil de prever pois ambos os factores están intimamente relacionados e son interdependentes, cal vasos comunicantes.

2. A interferencia e a morte por dentro da lingua galega

O galego é unha lingua romance que vén sufrindo durante séculos un lento e longo proceso de substitución lingüística que implica redución progresiva de falantes e penetración constante de castelanismos de todo o tipo, desde os fonéticos aos morfosintácticos², léxicos e pragmáticos, a afectar gravemente as súas estruturas internas, nomeadamente na oralidade (Regueira 2012a: 34-39, 2013), e pondo en perigo tanto a manutención dos seus trazos máis singulares como o seu propio futuro. Que resistise nese longo percurso máis de quíntos anos de forte presión non garante que continúe a resistir no porvir, entre outras razóns porque o proceso foi deixando moitas pegadas en forma de interferencias lingüísticas e porque na actualidade os medios de presión da lingua teito son moito maiores, ao

---

1 De facto, no MSG-04 xa se constata a “notoria perda do bilingüismo de maioría galego nos hábitat intermedios e a considerable suba do maioritario en castelán”, ben como que “o bilingüismo con predominio de castelán é maioritario na Coruña, Ourense, Pontevedra, Lugo e Santiago” (González 2009: 52-53).

2 Véxase Silva (2006: 225); cf. tamén: “a hipótese inicial de que ‘entre as xeracións máis novas a influencia do castelán se está a estender á morfoloxía e á sintaxe’ se viu ratificada cos datos da investigación” (p. 231).

tempo que a capacidade de resistencia da lingua cuberta é moito menor. Xa non é só o léxico o que se castelaniza, tamén as estruturas gramaticais inclusive da xente nova escolarizada en parte en galego e con dez anos de aprendizaxe desta lingua na escola, como se deduce dun traballo de investigación ao respecto:

Esta información confirma o momento ‘crítico’ no que se atopa esta última lingua [o galego] desde o punto de vista estrutural por mor da presión do castelán que, como idioma dominante na situación de contacto, exerce sobre ela unha influencia crecente, unhas veces directamente a través da substitución das formas autóctonas por outras foráneas e, noutras ocasións, mediante fórmulas máis indirectas como a ultracorreción ou a desaparición das formas diverxentes a favor das converxentes (Silva 2006: 241).

Estamos, pois, nun momento crítico segundo deduce Silva Valdivia do seu estudo; e non o din só as persoas que veñen insistindo na necesidade de mellorar a calidade da lingua. Parece claro que o galego está entre as linguas ameazadas do mundo (Freixeiro 2010a) e que os dous grandes perigos que a ameazan –perda de falantes e erosión interna– van intimamente ligados, de modo que a actuación planificada sobre un repercute no outro e ambos deben ser coordinadamente atendidos para deter o proceso de substitución. Non se trata de reincidirmos morbosamente na posibilidade da morte do galego, tema recorrente no debate lingüístico, mais tampouco se deben fechar os ollos á realidade para dese modo xustificar a inacción en calquera deses campos. A recuperación ou revitalización do galego debe implicar, é evidente, a fidelidade das persoas que actualmente o falan e a incorporación doutras novas. Mais tamén debe presupor a conservación dos seus trazos estruturais internos que o singularizan como lingua diferenciada, potenciándoos todo o que for preciso face a aqueloutros que son produto da interferencia, sen iso implicar ningunha renuncia á necesaria innovación e adecuación ás necesidades comunicativas e expresivas da sociedade presente e futura. Como non parece posíbel deter a perda de falantes sen deter a degradación interna do idioma, de aí que o tema da calidade da lingua se poña en primeiro plano no proceso de normalización lingüística (Sanmartín Rei 2009).

Alén da perda de usos e funcións, o proceso de substitución tamén implica erosión da lingua, diminución da calidade e empobrecemento xeral. Boix & Vila (1998) falan de *encongment lingüístic* para se referiren ás perturbacións de carácter estrutural que sofre un idioma: reestruturacións morfosintácticas, desaparecemento de vocabulario especializado e básico, redución das

distincións lingüísticas e cognitivas esenciais etc. A progresiva interrupción da reprodución dunha lingua implica, pois, moito frecuentemente consecuencias estruturais, xa que a lingua recesiva fica cada vez máis so a influencia da expansiva seguindo un proceso de substitución lingüística que encerra un período dunha certa alternancia de códigos. Cando este proceso substitutorio se prolonga durante moito tempo ese ‘encollemento’ ou ‘contracción’ da lingua costuma incorporar diversas mudanzas: converxencia gramatical coas estruturas da lingua dominante, relexificación progresiva da lingua recesiva a partir do léxico da expansiva, nivelación interna das propias estruturas con base na analoxía e redución estilística (Boix & Vila 1998: 262).

Así pois, neste proceso dáse un aumento gradual da ‘interferencia’, que Uriel Weinreich (1979: 1) define como a desviación das normas dunha lingua que se produce na fala de persoas bilingües como resultado da súa familiaridade con máis de unha lingua, isto é, como resultado do contacto de linguas. Hai propostas de substitución deste termo por ‘transferencia’ (Freitas 2008: 69) para evitar as connotacións negativas daquela, dándolle o significado de influencia que unha lingua exerce sobre outra e, en concreto, o uso nunha lingua B dun trazo característico da lingua A; o ‘empréstimo’ é un tipo de transferencia que consiste na substitución dun termo da lingua B por outra da lingua A ou na introdución dunha forma de A inexistente en B. Tamén é de utilidade a noción de ‘converxencia’ como transferencia de estruturas dunha lingua a outra sen resultado agramatical e ‘calco’ como a incorporación desde a lingua A dun significado que se asocia a unha forma xa existente na lingua B (Moreno 1998: 264-266). Todos estes conceptos son de directa aplicación ao galego, que está a seguir un proceso avanzado de disolución no español, sobre todo no plano oral e popular, pola vía da interferencia ou transferencia, do empréstimo, da converxencia ou do calco, estes dous últimos casos especialmente perigosos por pasaren en xeral máis desapercibidos.

No entanto, entre as diferentes propostas denominativas para o estudo das consecuencias do contacto de linguas na Galiza continúa a ser clarificadora a de Kabatek (1997) que, alén do máis, toma o galego como base de exemplificación e integra as distintas tipoloxías so o rótulo xeral de ‘interferencia’, o que tamén responde á tradición maioritaria no contacto entre galego e español. Fala este autor, en primeiro lugar, de interferencia positiva –aquela que produce elementos positivamente presentes na lingua–, que pode ser ‘interferencia de transposición’, consistente no deslocamento de elementos dun sistema a un discurso doutro (p. e., utilización de *calle*, *carretera*, *pueblo* en galego), ou ‘hipercorrección’, interferencia consistente

na aplicación de regras de conversión de elementos dunha lingua en casos onde estes son comúns ás dúas linguas en contacto, a se crearen novos elementos inexistentes en ambas (p. e., *hourizonte*, *ambiente* ou *ámeto* en galego). En segundo lugar, hai unha interferencia negativa –aquela que consiste na non-realización de certos elementos no discurso por causa da interferencia–, que pode ser ‘interferencia de converxencia’, consistente na realización preferente dos elementos da zona de confluencia entre as dúas linguas en contacto (p. e., non realizar en galego *bágoa* ou *beizo*), e ‘interferencia de diverxencia’, non-realización ou realización pouco frecuente dos elementos da zona común ás dúas linguas (p. e., relegar en galego *lágrima* ou *labio*). Esta interferencia negativa produce en galego textos nun principio correctos onde a interferencia non é comprobábel, o cal a vira máis difícil de detectar. Os catro tipos de interferencia poden afectar todos os planos da lingua (fonético, morfolóxico, sintáctico, léxico) e tamén afectaren tanto o significado como o significante.

Ben é certo, con todo, que a interferencia de transposición no plano léxico tivo historicamente unha especial incidencia no proceso de evolución do galego, mais tamén foi e está a ser moi importante, nomeadamente no ámbito oral, a interferencia de converxencia, como ben explicita unha gravación recollida en Fernández Rei & Hermida (1996: 116-117), onde unha moza aldeá que pasou a morar na cidade reprende con dureza unha veciña idosa da súa mesma aldea por pedir nunha loxa da cidade un quilo de uvas “mouras”: *–¡Di negras! ¡Di negras! Esa é unha palabra moi mal dita*. Como afirma Kabatek (1997: 228-229) após comentar este mesmo exemplo, a interferencia de converxencia “acerca a los hablantes a la lengua de contacto e indica la voluntad de este acercamiento”, a facer parte dos “procesos de pérdida léxica y de progresiva muerte del gallego”. Non é este un mal específico do galego, mais algo común ás linguas que sofren tales procesos, segundo o mesmo autor: “La integración progresiva de léxico de la lengua de contacto es el primer capítulo de una larga historia de la ‘muerte por dentro’ de una lengua”. As linguas, pois, poden morrer tamén por descomposición ou erosión interna, por unha doenza que as roe por dentro se non se atalla o seu mal. Á morte do galego conducirá inevitabelmente tanto a despreocupación por esta doenza como a súa ocultación so o rótulo de proceso de hibridación e converxencia (cf. Gugenberger 2013, Iglesias 2013, Ramallo 2013 ou O’Rourke & Ramallo 2013, entre outros traballos que se están a publicar ultimamente). Xa hai tempo que C. García (1976: 342-343) falaba do longo “proceso de integración” do galego no castelán e concluía que, de non haber mudanzas no status das linguas, “no estará muy lejos el día en que una de ellas haya absorbido [...] la otra”. Non é necesario esclarecer cal sería a lingua absorbida.

Tamén son de interese para o galego as consideracións de Hagège (2000: 104) a respecto da erosión interna das linguas; xulga este autor que as partes máis estruturadas dunha lingua, a fonoloxía e a gramática, que constitúen o seu núcleo duro, son tamén as máis resistentes á influencia dunha lingua estranxeira; porén, o léxico é un dominio menos estruturado e máis aberto ao empréstimo, que en si mesmo non se pode considerar unha causa da morte das linguas, pois prodúcese en todas elas, mais que se torna preocupante cando invade todos os dominios. Neste sentido apunta que nunha situación hipotética de bilingüismo en igualdade non sería preocupante a alternancia de códigos, mais cando se trata dun “bilinguisme d’inégalité” é cando esta se converte en perigosa para a lingua dominada; neste caso os marcadores discursivos da lingua dominante pasan a ser a “colonne avancée en direction de l’invasion lexicale”, na medida en que “c’est la prolifération des marqueurs discursifs de la langue dominante, introduits dans un discours en langue dominée avec alternance des codes, qui prépare la voie à l’engouffrement des emprunts lexicaux” (Hagège 2000: 106). Após os marcadores discursivos, virá por tanto “l’offensive en masse” do léxico a través dos empréstimos; e do léxico pasaríase á gramática³. No proceso de erosión interna das linguas, segundo este mesmo autor (Hagège 2000: 109-115), aínda que se produce unha diversidade de situacións, na maior parte dos casos as partes duras resisten máis tempo que o léxico, mais cando estas se ven afectadas, o que primeiro desaparece é a gramática, a se producir unha perda de oposicións esenciais que constitúen os aspectos máis específicos da fonoloxía e na morfoloxía unha forte redución das variacións entre formas, véndose tamén afectadas as categorías gramaticais, as construcións sintácticas⁴, a orde de palabras ou os mecanismos de subordinación.

O proceso de erosión caracterízase igualmente pola perda de trazos recesivos (peculiares de cada lingua e estatisticamente raros no conxunto das linguas humanas), as nivelacións analóxicas e a substitución de estruturas densas por “formulations diluées” (eliminación das irregularidades, utilización de perífrases en substitución da palabra adecuada, uso de calcos), a *expolition* ou emprego consecutivo dunha palabra da lingua dominante e

---

3 Para o propio Hagège (2000: 108), “on observe une corrélation entre le taux d’emprunt et le degré de déstabilisation de la phonologie et de la grammaire; la langue exposée à cette pression remplace ses systèmes propres par d’autres systèmes, dont l’expansion croissante annonce la mort de cette langue”.

4 A se referir á substitución dos clínicos de acusativo polos de dativo entre a xente nova, afirma Silva (2006: 227) que “a norma sintáctica do galego mostra nestes casos tamén unha inestabilidade bastante forte e que se está a producir un proceso de converxencia co esquema do castelán”.

da dominada, a redución de rexistros de estilo, a *survivance de strates* ou supervivencia de trazos da lingua en vías de extinción que no demais xa fica somerxida, a permanente flutuación ou variación libre dun fonema a outro ou dunha forma a outra nas últimas etapas, como se a lingua fose un obxecto á deriva, para terminar na etapa final dos *vieillards muets*, isto é, cando só fican como falantes persoas idosas que os lingüistas perseguen como informantes e testemuñas dunha lingua en extinción que eles propios só son quen de balbuciren ou farfallaren. Aínda sinala Hagège (2000: 122-125) que nas últimas etapas dun proceso de erosión a lingua fica excluída de calquera uso natural e relegada a un emprego ritual, como peza de museo; e que, xunto co purismo rigoroso –“le purisme des moins compétents”–, a hipercorrección é unha actitude típica da *obsolescence* das linguas que anuncia a súa próxima morte:

Parmi les caractéristiques de la langue érodée des sous-usagers, il en est une qu'il convient de mettre à part et d'inscrire au dossier des marques de vie renouvelée qui sont, en fait, des indices de mort proche. Ce sont les hypercorrections, ou emplois fautifs par application trop large d'une règle au champ étroit, ou par prorogation artificielle d'un usage ancien disparu dans la langue moderne [...].

Le trait dominant de ces phénomènes est, en fait, l'instabilité. Il n'y a pas de limite observable aux hypercorrections, ni de règle que en organise la répartition. Il n'y a pas davantage de délimitation précise, et encore moins concertée, des domaines auxquels devront s'appliquer des prescriptions puristes. Tout au contraire, il manque cruellement aux semi-locuteurs une vue cohérente de ce que pourrait être une défense de la norme (Hagège 2000: 125).

Parece especialmente oportuna esta cita para tentarmos establecer unha relación entre o proceso de erosión sinalado por este autor e o seguido pola lingua galega, pois precisamente as tendencias puristas ou enxebriantes e a hipercorrección ou diferencialismo caracterizaron todo o proceso de elaboración dun modelo de galego culto e literario desde as dúas últimas décadas do século XIX até o ano 1936 (Fernández Salgado & Monteagudo 1993: 210-212)⁵. Neste período o diferencialismo “acabou lexitimándose como resposta efectiva nunha estratexia antiasimilista” porque xa existía na altura o “temor á disolución do idioma” pola presión da lingua dominante, o que “axuda tamén a explica-la aparición dos chamados *hipergaleguismos*

---

5 Neste traballo redixido en inglés falan de “a new stage of *enxebrista* Galician (purist and differentialist)” so o rótulo de “Puristic Galician” e nunha posterior versión ampliada, en galego, denominan esa etapa como “Galego enxebrista ou diferencialista” (Fernández Salgado & Monteagudo 1995: 153-140).

e *pseudogaleguismos* por unha parte e a abundantísima proliferación de *vulgarismos* e *popularismos* diferenciadores por outra” (Fernández Salgado & Monteagudo 1995: 123). O que o caso galego vén a demostrar é que non necesariamente estes fenómenos se producen na fase final da substitución lingüística, a non ser que recoñecésemos que o galego leva máis de cen anos nesa fase; cando estas tendencias agromaron o galego aínda era a lingua única de 90% da poboación e a situación actual revélanos que é posíbel a súa reversión, pois en boa medida, a través do ensino e da socialización dun modelo de lingua culta, tales tendencias están en claro recuamento. No entanto, cómpre termos en conta que a loita contra a castellanización estivo centrada desde fins do século XIX no galego escrito, onde se ten avanzado moito, mais tal avance non se produciu na mesma medida no galego oral, que hoxe presenta un maior grao de deturpación castellanizadora tanto na fala popular rural como na urbana.

De todos os xeitos, con particularidades específicas canto á secuenciación temporal e á duración, o proceso descrito por Hagège é aplicábel ao galego nos seus grandes trazos: importación de marcadores discursivos do castelán como columna avanzada da invasión lexical (Graña 1991, Parga 2004 etc.), alteracións gramaticais progresivas desde hai séculos (castellanismos morfolóxicos e sintácticos), mudanzas fonolóxicas (introdución do fonema fricativo velar xordo /x/, deslateralización da consoante líquida palatal, consonantización da semivogal anterior en *maio* ou *xoia*, neutralización de oposicións funcionais no vocalismo de grao medio, non-realización de /ŋ/, igualación da pronuncia de /s/ e /ʃ/ etc.), perda de trazos singulares do galego (futuro de subxuntivo, infinitivo flexionado, complementos directos sen preposición etc.), nivelacións analóxicas (*animales*, *partiu/comiu* etc.), calcos masivos, perda de rexistros case absoluta (Castro Lopes 2010), sobrevivencia do estrato galego nas persoas que mudaron de galegofalantes a castelanfalantes etc. Aínda que o galego conserva un amplo emprego natural, o proceso de ritualización e ‘museificación’ está en andamento; e tanto as tendencias puristas ou enxebrizantes como a hipercorrección –pseudogaleguismos e diferencialismos– están vigorantes desde finais do século XIX, como se dixo.

A deriva do galego camiña, por tanto, na dirección sinalada por Hagège, aínda que con tempos propios, e neste sentido pódese afirmar que ten un grao de erosión moito forte, da cal non se libra o galego popular (Dubert 2005). Desa erosión é unha boa mostra, por un lado, o libro de Graña Núñez (1993) que leva por título, ben significativo, *Vacilacións, interferencias e outros ‘pecados’ da lingua galega*, onde a penetración de castellanismos se pon en relevo en todos os niveis lingüísticos; nun traballo

previo este mesmo autor afirmaba que as “interferencias do castelán poden computarse por milleiros, e constitúen unha das ameazas máis serias para a lingua galega, intrinsecamente falando” (Graña 1991: 69). Por outro lado, temos diferentes traballos de Regueira (1994, 1997, 1999, 2005, 2009, 2012a, 2013 etc.) que veñen insistindo na perda de trazos fónicos do galego tradicional e a súa substitución por outros propios do castelán (vocalismo tónico e pretónico con cinco vogais, vocalismo átono final coincidente co do español, problemas na realización de /ŋ/ e da consoante postalveolar /ʃ/ etc.) en ámbitos onde se utiliza a lingua estándar, nomeadamente a radio e a televisión públicas galegas (Regueira 2013: 8-10), de modo que persoas con bo dominio da gramática e do léxico “non teñen reparo en falar cunha fonoloxía e cunha fonética que está moito máis preto do español ca do galego”, xurdindo unha nova variedade galega coas cinco vogais do castelán que “non se coñecía ata o de agora” (Regueira 2012a: 37). Igualmente, Dobao (1999: 365) advirte do perigo de “diluí-lo sistema fonolóxico do galego e equiparalo substancialmente ó do castelán”.

Non entanto, tamén convén resaltar a intervención correctora que se produciu nas últimas décadas, con resultados esperanzadores, polo menos nos usos formalizados da lingua. Se hai medio século o galego se podía mesmo considerar como unha lingua á deriva en permanente flutuación tanto na fala como na escrita, hoxe só se mantén esta situación no ámbito oral de determinados grupos sociais; e está lonxe da etapa final dos ‘vellos mudos’. O que a experiencia do galego está a demostrar é que se torna posíbel reverter o proceso de erosión interna dunha lingua no ámbito formalizado e o que lle falta por demostrar é se iso tamén é posíbel a nivel da fala popular. Todo parece apuntar nesta dirección se se implementaren políticas lingüísticas adecuadas; por tanto, o galego está en condicións de demostrar que é posíbel a inversión da mudanza lingüística, porque unha lingua é “a resource that can be augmented, developed and modified” (Fishman 1991: 7).

Por iso que para deter o proceso de substitución na Galiza non é suficiente con parar a perda de falantes, tamén cómpre frear o proceso de castelánización das estruturas internas e restituír a calidade da lingua, concepto que se comezou a colocar de forma máis explícita na primeira liña da normalización do galego nos últimos tempos (Sanmartín Rei 2009, Freixeiro 2009), após ter sido obxecto de preocupación constante por unha parte da intelectualidade galega dos dous séculos precedentes, precisamente aquela máis comprometida co país e co seu idioma (cf. a modo de exemplo García Blanco 1912: 10, ben como os traballos de Sánchez Rei, Ferreiro ou Tato neste mesmo volume). Inclusive Ramón Piñeiro, nun informe presentado na Real Academia Galega, falaba da “contaminación que exerce o castelán,

lesionando e desplazando formas e xeitos enxebres a través do seu monopolio cultural oficial” (en Santamarina 2009: 11) e propuña como criterio a ter en conta a “pureza fonética ou etimolóxica” para reducir a multiplicidade polimórfica existente no galego (p. 14).

3. O galego oral e as súas variedades

A diversidade e a variación fan parte integrante da linguaxe humana, de modo que se dan en todas e todos os falantes e en todos os momentos históricos dunha lingua viva, a constituíren a base da mudanza lingüística. Así pois, a variación é unha característica inherente a todas as linguas que se produce por diversos factores (cronolóxico, xeográfico, contextual, estráctico e profesional, étnico-cultural, xenérico ou de sexo, etéreo, individual etc.), con frecuencia interrelacionados, e que unhas veces está xerada internamente e outras provocada por axentes externos; mais en todo o caso a variación lingüística fai parte da condición humana (Sánchez Rei 2011: 27-144). Inclusive podemos dicir que a variación é o modo de as linguas existiren. Neste sentido, o galego non pode constituír ningunha excepción, máis ben todo o contrario: a súa ausencia secular do sistema educativo e a carencia dun estándar até hai pouco tempo facilitaron o desenvolvemento espontáneo da variación, sen freos que a limitasen. Alén disto, a situación de contacto entre galego e castelán durante séculos propiciou a aparición de variedades híbridas por interferencia entre os dous sistemas lingüísticos, unhas de galego castelanizado, outras de castelán galeguizado e mesmo outras difíceis de clasificarmos, segundo se verá.

3.1. Variedades lingüísticas faladas na Galiza

Aínda que o obxectivo é prestarmos máis atención ás variedades do galego oral, comezaremos por ver de forma sintética unha panorámica sobre as variedades lingüísticas utilizadas na Galiza de acordo con algúns dos estudosos que abordaron esta cuestión en momentos diferentes. En primeiro lugar, Constantino García (1976) fala de catro modalidades lingüísticas –castelán (norma), castelán agalegado, galego castelanizado (“chapurrao”) e galego–, aínda que na realidade establece dúas dominantes: un “dialecto agallegado del castellano” que substituíu a variedade estándar e no cal se expresarían a maior parte das persoas residentes en “ciudades y villas” –“los más afortunados socialmente”– e outro “dialecto castellanizado del gallego” en que se expresaría a totalidade das persoas residentes en “pueblos y aldeas” –“los menos afortunados socialmente”–; en canto as persoas